

УДК 329:061.2(497.1)"1938"(093.2)
327(497.1:450)"1938"(093.2)

Др Бојан СИМИЋ
Институт за новију историју Србије

ПОСЕТЕ КЛУБА СТУДЕНАТА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ РАДИКАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ „СЛОВЕНСКИ ЈУГ“ ИТАЛИЈИ 1938. ГОДИНЕ*

АПСТРАКТ: У раду се на основу грађе из италијанских и домаћих архива реконструишу посете клуба студената владајуће Југословенске радикалне заједнице (ЈРЗ) са Београдског универзитета Италији током 1938. године. У чланку се анализирају разлози, ток и резултати боравка београдских академица у Италији у контексту југословенско-италијанских односа тога времена.

Кључне речи: Југославија, Италија, 1938, Југословенска радикална заједница, Словенски југ, Милан Стојадиновић

Односи између Југославије и Италије у међуратном периоду важан су елемент за разумевање целокупне историје Краљевине СХС/Југославије, а пре свега њене дипломатије. Међусобни односи две државе и те како су битни и за разумевање историје Балкана, па и Европе тога доба. Литература о овом проблему је сразмерно бројна али већим делом парцијална, фокусирана на одређене проблеме, мања временска раздобља или шири географски контекст.¹

---

* Рад је настао у оквиру пројекта *Традиција и трансформација – историјско наслеђе и национални идентитети у Србији у 20 веку*, (№ 47019) који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ О Италијанско-југословенским односима између два рата видети: Ž. Avramovski, „Problem Albanije u jugoslovensko-italijanskom sporazumu od 25. III 1937. god“, *Historijski pregled, god. IX*, 1963, br. 1, 19–31; Ž. Avramovski, *Balkanske zemlje i velike sile 1935–1937*, Beograd, 1968; B. Krizman, „Italija u politici kralja Aleksandra i kneza Pavla (1918–1941)“, *Časopis za suvremenu povijest*, I, Zagreb, 1975, 33–97; B. Krizman, *Vanjska politika Jugoslavenske države 1918–1941*, Zagreb, 1975, 92–102; E. Milak, *Italija i Jugoslavija 1931–1937*, Beograd, 1987; J. J. Sadkovich, *Italian Support for Croatian Separatism, 1927–1937*, New York, 1987; J. Paszkiewicz, *Jugosławia w polityce Włoch w latach 1914–1941*, Poznan, 2004; M. Buccarelli,

Историчарима могу бити веома корисни и записи које су оставили наши бројни писци-дипломате из овог времена.²

Посебно занимљиво раздобље за проучавање представља друга половина тридесетих година XX века када су југословенско-италијански односи ушли у нову фазу. После озбиљне кризе коју је обележило обострано неповерење, нарочито након атентата на краља Александра Карађорђевића (1934) и увођења санкција Друштва народа поводом италијанске експанзије у Етиопији (1935), наступила је промена. После позитивних сигнала са обе стране, кајем 1936. дошло је до преговора који су озваничени Београдским споразумом од 25. марта 1937. године. Документ је предвиђао поштовање заједничких граница, проширење трговинске сарадње, онемогућавање субверзивног деловања усташког покрета на територији Италије и др. После вишедеценијске стрепње јавила се и нада за трајни мир на Јадрану. Сређивање политичких односа подстакло је и друге видове сарадње. О покушају једне такве сарадње између универзитетске и партијске омладине биће речи у овом раду.

По доласку на власт владе Милана Стојадиновића јуна 1935. године, коју су чиниле некадашња Народна радикална странка, Словенска људска странка и Југословенска муслиманска организација, кренуло се на стварање нове јединствене странке. Она је добила име Југословенска радикална заједница (ЈРЗ) и званично је регистрована 19. августа 1935. године. Вођство је убрзо почело да ради на стварању страначке организације и инфраструктуре.³ Део тих напора био је усмерен и ка организовању омладине, међу којима посебно место заузима клуб студената са Београдског универзитета.⁴

Клуб студената ЈРЗ *Словенски југ* основан је у децембру 1935. године. Овај клуб замишљен је као језгро око кога би се окупљали студенти присталице ЈРЗ. Затим је уследило оснивање клубова по универзитетима. Први такав клуб формиран је на Загребачком универзитету 17. децембра

Mussolini e la Jugoslavia (1922–1939), Bari, 2006; М. Бјелајац, *Дипломатија и војска, Србија и Југославија 1901–1999*, Београд, 2010.

² М. Сртњански, *Полічки портрети*, Београд, 1990; Ј. Дучић, *Дипломатски списи*, Београд, 1991; Р. Петровић, *Дипломатски списи*, Београд, 1994; И. Андрић, *Рађање фашизма*, Београд, 1995.

³ О организацији ЈРЗ видети: Д. Тешић, *Југословенска радикална заједница у Србији 1935–1939*, Београд, 1997, 113–133; Р. Кончар, „Формирање ЈРЗ у Војводини“, *Истраживања књ. 13*, Нови Сад, 1990, 179–192; М. Јовановић Стоимировић, *Дневник 1936–1941*, Нови Сад, 2000, 47–48; Š. Rastoder, „Jugoslovenska radikalna zajednica u Stroj Gori 1935–1939“, рукопис необјављеног магистарског рада, стр. 53–69.

⁴ О организовању омладине ЈРЗ видети: Д. Тешић, *Југословенска радикална...*, 333–349 и D. Tešić, „Organizovanje omladine Jugoslovenske radikalne zajednice u Srbiji 1935–1939“, *Istorija 20. veka*, br. 1/1994, str. 81–95.

1935. године.⁵ Академски клуб *Словенског југа* на Београдском универзитету основан је нешто касније у првој половини 1936. Вођство клуба је истичало да то није „нови клуб, без традиције, јер он постоји још од 1903. године“.⁶ Повезивање са старим омладинским клубом Радикалне странке била је жеља Стојадиновића и његовог окружења да се представе као једини прави наследници НРС и Николе Пашића. Стојадиновић је иначе 1909. године био потпредседник *Словенског југа* са Београдског универзитета и као такав био члан делегације која је требало да у Љубљани учествује на конгресу студената свих Јужних Словена.⁷

Најважнији задатак клуба *Словенски југ* био је сузбијање левичарских и комунистичких група на универзитету. Ту мисију овај клуб није био у стању да изврши, што због сопствене бројчане слабости (имао је углавном око 350 чланова), што због јаких позиција лево оријентисаних колега. Активности клуба највише су се исказивале у оснивању студентске читаонице, библиотеке и мензе, а пре свега у деловању Дебатног клуба. Студенти *Словенског југа* са Београдског универзитета имали су од јануара 1936. године и свој истоимени часопис који је излазио једном недељно. Лист се бавио различитим темама од спољне и унутрашње политике до обичних и свакодневних питања из живота студената. Значајан простор посвећиван је критици рада опозиционих партија, као и дешавањима у Совјетском Савезу. Честа критика прве социјалистичке државе на свету имала је свакако уске везе са пропагираним антикомунизмом клуба. Тираж листа је по сведочењу председника клуба Ђикановића током 1936. износио 1.500 примерака, али је касније нарастао на 3.000.⁸

Падом владе Милана Стојадиновића 4. фебруара 1939. делатност клуба слаби. Долази до промена у руководству (смењена је целокупна Управа која је изабрана само неколико месеци раније), а страначки органи ЈРЗ почињу више да се мешају у рад клуба. После конгреса средином 1939. године активност клуба скоро потпуно замире.⁹

Оно по чему се *Словенски југ* на Београдском универзитету посебно истицао била је сарадња са сличним организацијама у иностранству. У историји клуба 1938. година може се сматрати веома успешном на пољу

⁵ Архив Југославије (у даљем тексту АЈ), Фонд Милана Стојадиновића (37), фасцикла 17, лист 116.

⁶ Говор председника клуба Миливоја Ђикановића на Годишњој скупштини 13. новембра 1936., *Самоуправа*, бр. 230 од 19. новембра 1936. године.

⁷ Конгрес никада није одржан јер је отказан од стране Аустро-угарских власти на сам дан који је био предвиђен за његово одржавање, М. Stojadinović, *Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata*, Rijeka, 1970, str. 23–24.

⁸ *Самоуправа*, бр. 230 од 19. новембра 1936. године.

⁹ Више о томе у: D. Tešić, *Klub studenata Jugoslovenske radikalne zajednice „Slovenski jug“ na Beogradskom univerzitetu 1935–1941, Istorija 20. veka 1-2*, Beograd, 1993, str. 53–71.

међународне сарадње. Делегације клуба посетиле су Италију, Грчку и Немачку, а академци из редова ЈРЗ били су домаћини групи немачких студената у колонији (одмаралишту) *Словенског југа* у Сутомору.¹⁰ Током 1938. обављене су две посете Италији студената академског клуба *Словенски југ* коју су чиниле делегације од по двадесет чланова. Прва је отпутовала у земљу западног суседа 15. маја и боравила петнаест дана, док је друга кренула 1. јула и остала шеснаест дана. На основу расположиве архивске грађе из обе државе пробаћемо да реконструишемо предисторију посета, сам ток као и евентуалне резултате.

Иницијатива за путовање клуба студената *Словенски југ* датира још из маја 1937, дакле непуних два месеца после потписивања споразума између Југославије и Италије. Наиме, тада се група студената обратила италијанском посланству у Београду изразивши жељу да организовано посети Италију. У писму Томислав Крмпотић, који се представља као шеф пропагандне службе студената националиста са Београдског универзитета, моли за могућност једног путовања и боравка у Италију за тридесет особа. Крмпотић тражи да све буде бесплатно јер су „скоро сви студенти сиромашни“. У писму, наравно, не пропушта да хвали вођу „нове Италије“. На крају истиче да су „студенти националисти пролили чак и своју крв у борби против комунизма“.¹¹ Захтев је већ сутрадан италијански посланик у Београду Марио Индели проследио Министарствима за пропаганду и спољне послове. Одговор није био ни брз ни позитиван. Проблем није био идеолошке, већ економске природе. Наиме, Италијани нису били спремни да у потпуности финансирају путовање, тако да је целокупна идеја 4. августа одложена на неодређено време.¹²

Студенти *Словенског југа* се, ипак, нису лако предавали. Уследило је још једно писмо Крмпотића и дуго већање Италијана које се после неколико месеци завршило истим одговором. Тек у пролеће 1938. дошло је до преокрета, што се вероватно може довести у везу с тим да је иза студената стао лично Стојадиновић. Председник југословенске владе био је у пријатељским односима са министром спољних послова Италије грофом Ђаном, а добро мишљење о њему имао је и Мусолини.¹³ У позитивном

¹⁰ Колонија је основана 1938. године и могла је да прими 90 студената, D. Tešić, *Klub studenata...*, 64.

¹¹ Централни државни архив у Риму (Archivio Centrale dello Stato a Roma), даље у тексту ACS, фонд Министарство народне културе (Ministero della Cultura popolare), Пропаганда у страним државама, 18. 7 (Propaganda presso gli stati esteri, 18. 7), кутија 140 (busta 140), Копија писма од 21. маја 1937. У писму се помиње поред студената Београдског универзитета и Удружење студената националиста из Баната.

¹² ACS, 18. 7-140, Документ од 10. маја 1938. године у коме је Посланство у Београду сумирало развој догађаја везаних за идеју о путовању југословенских студената у Италију.

¹³ Ђано је био убеђен да је Стојадиновић фашиста а као аргумент је истицао његова схватања о ауторитету странке и ауторитету државе, G. Ciano, *Dnevnik grofa Ciana*, Zagreb, 1948, 8.

одговору са италијанске стране наведено је и да је број студената у групи ограничен на максимално двадесет.¹⁴

Изгледа да је Крмпотић имао добре односе са посланством у Београду јер га је 22. маја 1937. године посланик Индели препоручио за италијанску стипендију заједно са још три академца. У препоруци је описан као студент четврте године права који „жели да заврши своје студије у Италији, стекне докторат из права и упозна начела фашизма о држави и праву“.¹⁵

Званични позив за посете Италији стигао је од Министарства за народну културу, односно преименованог Министарства за штампу и пропаганду.¹⁶ Поред овог министарства у покривању трошкова путовања и боравка београдских студената учествовало је и Министарство спољних послова. Провизорни буџет за другу посету био је укупно 20.000 лира, од којих је Таново министарство требало да уплати 10.000, дакле половину назначене суме.¹⁷ Према курсу који наводи један службеник београдског посланства једна лира се почетком јула 1938. мењала за 2,47 динара, што би значило да су укупни трошкови предвиђених путовања били 49.400 динара.¹⁸ Као илустрација величине и значаја поменути суме навешћемо да су целокупни предвиђени месечни трошкови београдске мензе клуба (закуп просторија, одржавање, намирнице и припрема оброка за 300 особа) износили 90.000 динара.¹⁹

Обе делегације пре поласка примио је председник владе Стојадиновић, чиме је посетама дато на значају. О томе су обавештени и Италијани. Речено је и да је председник владе из личних фондова дао сваком од студената „разумну суму новца“. На растанку Стојадиновић им је поручио да се понашају у складу са добрим именом које има југословенска омладина за време боравка у „земљи суседу, која је пре две године, без сумње, дала доказе о свом искреном пријатељству према југословенској нацији“.²⁰ Овим је председник југословенске владе потврдио да је 1936. она година коју он сматрао преломном за позитивну промену у односима две државе. Наравно, личним прилогом који је издвојио из свог не тако скромног иметка ставио је до знања студентима, али и Италијанима, колико му је стало до успешног остварења посета.

¹⁴ ACS, 18. 7-140, Писмо Посланства у Београду од 12. априла 1938. године.

¹⁵ ACS, 18. 7-140, Документ заведен под бројем 2666.

¹⁶ Министарство је основано 1935 а преименовано 1937. године. Ова промена била је више козметичке природе него што је стварно мењала намену и функције поменутог министарства, Б. Симић, *Пропаганда Милана Стојадиновића*, Београд 2007, стр. 56–58.

¹⁷ ACS, 18. 7-140, Документ од 14. јуна 1938. године.

¹⁸ ACS, 18. 7-140, Документ од 2. јула 1938. заведен под бројем 3730.

¹⁹ АЈ, 37-17-138, Писмо без датума, највероватније са краја 1937. године који су председнику владе Стојадиновићу упутили тадашњи председник *Словенског југа* Миливоје Ђикановић и потпредседник Душан Јанковић.

²⁰ ACS, 18. 7-140, Документ од 2. јула 1938. заведен под бројем 3730.

Као својеврсна увертира у посете Италији, али и као подршка Крмпотићевим настојањима, у званичном органу студената ЈРЗ листу *Словенски југ* 2. априла 1938. године појавио се чланак Братислава Мишића, насловљен *Југословенско-италијанска сарадња*, са поднасловом *Академска омладина мора да ради на продубљавању веза између два народа*. У чланку аутор поред кратке рекапитулације односа две државе, изостављајући из приказа све оно негативно, закључује да је на „академској омладини, тај је задатак у дужност стављен, да сарађујемо са италијанском омладином, да продубљујемо наше пријатељство и да радимо на јачању веза политичких, привредних и културних, као и на међусобно упознавање наших двају народа“.²¹ Све наведено у чланку лако се могло довести у везу са преговорима који су у то време били у току о будућој посети Италији управо студената *Словенског југа*.

Како се може разумети из докумената, главни циљеви посете Италији били су: упознавање са радом и организацијом фашистичке партије, пре свега са њеним омладинским организацијама уз размену искустава и упознавање са праксом у антикомунистичкој борби. Туристички аспект ових путовања требало је да буде споредан тј. да служи као нешто што ће само да поспешује остварење напред наведених циљева.

Целокупно путовање предвиђено је трасом Постојна²²–Трст–Милано–Перуђа–Рим–Фиренца–Трст–Постојна.²³ Судаћи према првобитном плану најдуже задржавање требало је да буде у Фиренци – три, Милану – четири и у Риму – шест ноћења. Између градова студенти су путовали италијанском железницом и то трећом класом. Просечан смештај били су им хотели треће категорије са двокреветним собама. За обе групе биле су предвиђене исте услуге. Можемо да закључимо да су београдски академци имали оптималне, али не и луксузне услове. Занимљиво је да посланство у Београду прави разлику између прве и друге групе називајући једне студентима радикалима, а друге студентима националистима. Вероватно се ради о томе да је акценат посете друге групе требало да буде борба против комунизма на универзитету (што је Крмпотић и потенцирао у иницијалном писму), с обзиром на то да су сви студенти били чланови или симпатизери ЈРЗ тј. радикали.²⁴

²¹ *Словенски југ*, Год. IV, бр. 5 од 2. априла 1938.

²² Постојна (италијански *Postumia*) налазила се после Рапалског споразума из 1920. у саставу Италије географски близу границе са Краљевином Југославијом.

²³ Треба напоменути да у италијанским документима налазимо чак три различите руте путовања. Прва која датира још из 1937. године предвиђала је боравак од пуних месец дана и обилазак великог дела континенталне Италије (поред градова који су студенти стварно обишли 1938. били су предвиђени и: Венеција, Падова, Торино, Ђенова, Пиза, Сијена, Напуљ и Болоња). Вероватно се ради о плану који је начињен у периоду док се сматрало да фашистичка влада неће финансирати комплетан пут и боравак.

²⁴ ACS, 18. 7-140, Телеграм посланика у Београду Инделија од 25. јуна 1938. године.

На основу доступне архивске грађе можемо комплетно реконструирати само састав друге делегације *Словенског југа* која је боравила у Италији јула 1938. године. Делегацију је чинило: 13 студената права, два студента медицине, два студента агрономије, два студента техничких факултета и један са шумарства. Није баш најјасније како је вршена селекција јер у саставу делегација није било никог из вођства клуба, па ни тадашњег председника Душана Јанковића. На списку студената који је достављен италијанском посланству били су: Крмпотић Томислав – правни, Протић Станоје – технички, Васиљевић Милутин – правни, Бендеља Божићар – технички, Куртовић Вахид – правни, Ђурић Бора – медицински, Диздаревић Шукрија – правни, Јуранић Антон – правни, Ђуровић Василије – правни, Ивезић Саво – правни, Шукић Мирко – правни, Благојевић Драгић – правни, Мијатовић Сава – правни, Љубовић Нијаз – правни, Јасић Ђорђе – правни, Куљух Расим – пољопривредни, Покрајчић Михаило – медицински, Лопар Драган – правни, Бехмен Сидик – шумарски и Милићевић Љубисав – пољопривредни.²⁵ На основу списка можемо закључити да се пазило и на националну и верску припадност приликом састављања делегација. Највећи број међу њима чинили су Срби, али било је и више представника муслиманског дела ЈРЗ, као и Хрвата. На челу делегације био је Томислав Крмпотић што не чуди имајући у виду да је он био покретач читаве идеје и да је имао подршку у Италијанском посланству у Београду. Као такав он се помиње и у италијанским документима и у штампи.

Посети друге делегација дат је посебан значај јер је било предвиђено да београдске студенте прими Мусолини лично. На пријему је инсистирао и посланик Индели. За ту прилику Крмпотић је саставио кратак говор на италијанском језику, чији је садржај достављен италијанским властима уз молбу за сусрет.²⁶ Није јасно да ли су италијански представници у Београду то од њега тражили или је Крмпотић то урадио самоиницијативно, али је јасно да се тиме избегла свака евентуална непријатност приликом обраћања фашистичком вођи. До најављеног сусрета дошло је 11. јула у Риму, у палати *Венеција*, када је Крмпотић пред *дучеом* прочитао припремљени текст. У њему је Мусолини приказан као „искрен и привржен пријатељ југословенског народа“, оснивач фашистичке идеје која је „у овим тешким временима спасла европско друштво од деструктивних начела комунизма“.²⁷ Изгледа да је Крмпотић добро савладао језик пре поласка јер га је штампа домаћина похвалила да говори „одличан италијански“. Заједно са Мусолинијем по-

²⁵ ACS, 18. 7-140, Листа студената југословенских националиста који иду у Италију 1. јула 1938. године.

²⁶ ACS, 18. 7-140, Говор је Генерална дирекција за пропаганду проследила шефу кабинета председника владе 7. јула након што га је она добила три дана раније.

²⁷ *La Stampa*, Anno 72 – Num. 163, 11–12. VII 1938. године.

менут је и Стојадиновић. Захваљујући њиховој заједничкој мудрости на обалама Јадрана влада мир. На све то је Мусолини одговорио да је „убеђен да ће све дубље пријатељство између универзитетске омладине обеју земаља претпостављати један од најчврстих ослонаца јадранског мира“.²⁸ Вођа фашистичке Италије није пропустио и да похвали Стојадиновића, чији је допринос постигнутом миру оценио као веома значајан. Поред Мусолинија и министра пропаганде Дина Алфиерија,²⁹ студенте су примили и високи функционери министарства Фердинандо Мецасома (будући министар пропаганде Републике Сало 1943–1945), доктор Локурђо и професор Фабри³⁰ из генералног секретаријата ГУФ-а (Група универзитетских фашиста).³¹ Студенти су посетили многа значајна места за фашистички режим, међу којима и Споменик незаном јунаку и Споменик палим фашистима у Риму.

Целокупна штампа пренела је вест о посети студената, а торинска *La Stampa* донела је фотографију Мусолинија са београдским академцима на насловној страни. На њој се виде академци, њих двадесет, у тамним оделима и вођа фашиста у средини обучен потпуно у бело.³² На овом примеру види се умешност фашистичке пропаганде да визуелно пошаље снажну и упечатљиву поруку о посебности и величини Мусолинија. Бела боја његовог одела, наравно, није случајно одабрана.³³

Једна од специфичности ових посета биле су и специјалне униформе које су студенти носили. Оне су биле наменски направљене за ове посете, као и за ону која је током јуна учињена Немачкој. Униформа се састојала од „грао панталона, зелене (реседа) кошуље са ушивеном значком, тамно зелене кравате, црног кожног појаса...и шајкаче (из истог штофа као и панталоне) са металном значком“.³⁴ Политички противници ЈРЗ искористили су ове

²⁸ *La Stampa*, Anno 72 – Num. 163, 11–12. VII 1938. године. Лист је пренео комплетан Крмпотићев говор који је идентичан оном који је раније састављен.

²⁹ Едоардо Дино Алфиери (Болоња 1888 – Милано 1966) је заузимао многе важне функције за време фашистичке управе као што су: посланик у парламенту, министар народне културе (1937–1939), амбасадор у Ватикану и Немачкој.

³⁰ Диего Фабри (Форли, 1911–Рикионе, 1980) био је италијански драматург који је у периоду од 1941 до 1980. године написао и поставио велики број драма различитог жанра.

³¹ Организација је основана још 1920. године и било је предвиђено да окупља све студенте који прихватају фашистичку идеологију. Члан ове организације био је и актуелни председник Италије Ђорђо Наполитано што је признао и у својој аутобиографији: G. Napolitano, *Dal Pci al socialismo europeo, Un'autobiografia politica*, Roma, 2008.

³² *La Stampa*, Anno 72 – Num. 164, 12. VII 1938. године.

³³ О пропаганди у време фашизма постоји разноврсна литература из које издвајамо: А. Mignemi (ur), *Tra fascismo e democrazia, Propaganda politica e mezzi di comunicazione di massa*, Novara, 1996; N. Tranfaglia, *La stampa del regime 1932–1943*, Bompiani, 2005; J. Hay, *Popular film culture in Fascist Italy*, Bloomington, 1987; S. Ricci, *Italian film and society, 1922–1943*, Los Angeles, 2008; G. Talbot, *Censorship in Fascist Italy, 1922–1943*, New York, 2007; M. Williams, *Mussolini's propaganda abroad*, London, 2006; Т. Татомировић, *Musolinijev mikrofon, Radio propaganda fašističke Italije*, Beograd, 2011.

³⁴ D. Tešić, *Klub studenata...*, 67.

униформе да оптуже председника владе како жели да уведе фашистички режим у Југославију.³⁵ Сам Стојадиновић у једном писму делегату Месног одбора при омладини ЈРЗ говори о униформама као о „демократској установи“ у којој су сви једнаки. Ипак, на истом месту каже да је та идеја преузета из Немачке и Италије. У даљем тексту се наводи да би униформе, пре свега, требало да носе спортисти, односно мушкарци снажније телесне конституције.³⁶ Очигледно се радило о покушају приближавања домаћинима у фашистичким земљама где је ношење униформе била уобичајена појава. Индикативно је и то да су униформе израђене по личном налогу председника владе.³⁷ Иначе, број ових униформи порастао је на неколико стотина до краја године, делом и због потреба изборне кампање. Можемо закључити да су управо ова путовања била почетак „моде“ ношења „зелених кошуља“ у Југославији, која је била везана за један веома кратак временски период и владу Милана Стојадиновића.³⁸

Резултат боравка у Италији био је далеко од жељеног и очекиваног. Сведочанство о томе оставио је Милош Црњански, у то време аташе за штампу југословенског посланства у италијанској престоници.³⁹ Он је на основу личног увида и консултације са председником удружења студената у Риму Поповићем⁴⁰, који је био стално поред београдских студената, саставио извештај председнику владе. Документ је написан 16. јула, непосредно по завршетку боравка студената са Београдског универзитета. Имајући у виду блискост Црњанског са Стојадиновићем, као и његову личну интелигенцију и сналажљивост, извештају треба свакако поклонити пажњу. У њему се већина студената приказује као егоистична и недисциплинована, „сви без изузетка показују мало политичких способности и такта“, „идеолошки су врло слабо повезани и не носе у себи никаквог полета“ и „изјаве дају без главе и репа“.⁴¹

³⁵ Вође Удружене опозиције су још 1937. године изразиле протест против униформисања страначких организација ЈРЗ у писму краљевском намеснику Раденку Станковићу. У њему се наводи да влада и ЈРЗ „стварају борбене организације својих припадника, униформишу их, и спремају се, како смо извештени, и да их наоружају, па да са таквим организованим, униформисаним и наоружаним четама отпочну борбу“, АЈ, 37-10-328.

³⁶ АЈ, 37-16-631/632, Писмо Милана Стојадиновића упућено Ранку Достанићу од 7. септембра 1938 и Б. Симић, *Пропаганда...*, 277.

³⁷ АЈ, 37-17-181, Писмо председника клуба студената *Словенски југ* Душана Јанковића председнику владе Стојадиновићу од 4. октобра 1938. године.

³⁸ Б. Симић, *Пропаганда...*, 275-278.

³⁹ О свом боравку и раду у Риму од 1938 до 1941. године Црњански је писао и у трећој књизи својих *Ембахода*.

⁴⁰ Ради се највероватније о Миловану Поповићу, свршеном студенту филозофије, који се налазио на ранијем поменутом списку из 1937. године за италијанске стипендије које је послао Индели. Поповић је описан као оснивач више студентских група, бивши председник Академског клуба *Народне одбране* и уредник *Студентских новина*. Видети фусноту 15.

⁴¹ АЈ, 37-30-292, Извештај Милоша Црњанског председнику владе Стојадиновићу од 16. јула 1938. године.

Занимљиво је да према овом извештају студенти готово уопште нису показали интерес за организацију фашистичке странке и њене универзитетске омладине, што је био један од главних циљева посете (свега двојица од укупно четрдесет из обе групе су сакупила материјал о томе). У случају друге групе на предавању о организацији фашистичке странке појавило се само њих осам „који су се случајно нашли у близини“, док је чак дванаест студената одсуствовало.⁴² Све ово говори не само о слабом интересовању него и о слабој организацији међу београдским академцима. Сви су углавном тврдили да би било добро да се основни постулати фашистичке организације проуче, али се нико није трудио да то стварно и учини.

Што се тиче другог циља посете, искуства у борби против комунизма ради практичне примене на Београдском универзитету, ту је резултат био још слабији. Студенти су већ у Италији показали обазривост изјављујући да кад иду на универзитет „богами, скидају значку ЈРЗ“.⁴³ Подозрење од колега левичара студенти су показивали и када су са страхом пропратили појављивање фотографија на којима се виде како поздрављају „римским поздравом“. Било је и коментара да више неће моћи да се појаве на универзитету, као и шта ће бити ако падне Стојадиновићева влада. Све ово указује на то колико су стварно биле тачне тврдње о „проливној крви у антикомунистичкој борби“ из оног писма из 1937. којим се предлагала посета Италији.

На основу извештаја Црњанског види се да су студенте из делегације највише интересовали провост и евентуално добијање италијанских стипендија, да је то мотивисало већину академица. Забележено је да је код друге групе већ у Трсту дошло до физичког обрачуна који се завршио тек када је подељено 1.000 лира из репрезентације. Иста група захтевала је и пут у Напуљ који није био обухваћен програмом. Студенти су тражили да додатни трошак сноси југословенско посланство у Риму, али је тај предлог одбијен под претњом да ће бити остављени да се сами сналазе.

Поред међусобних сукоба и неспоразума, студенти су показали и негативан став према студентима ветерине из Загреба, који су у исто време боравили у Италији „јер нису припадали партији“. Академци *Словенског југа* исказали су нетрпељивост према Загрепчанима, на шта су им ови одговорили истом мером.⁴⁴ Неповерење је владало и према нашем посланству у Риму. Наводи се како је већина студената имала нотесе у које је нешто бележила а које су касније планирали да доставе надлежнима. Један од чланова друге делегације Сава Мијатовић се распитивао да ли посланство качи

⁴² АЈ, 37-30-291.

⁴³ АЈ, 37-30-292.

⁴⁴ Црњански бележи и коментар: „Шта се ова господа што се шетају бесплатно по Италији праве толико важна“, АЈ, 37-30-292.

заставу на државне празнике и да ли међу службеницима има антидржавних елемената и слично. Све се то доводило у везу са унутрашњим размирицама у самој ЈРЗ у Београду.⁴⁵

Од укупно четрдесет студената који су посетили Италију Црњански издваја само три која су, донекле, чинила изузетак. Његов коначан закључак био је да у будућности треба бити пажљивији у одабиру и да би било боље да се у студентске организације ЈРЗ бирају већ свршени студенти без обзира на изборе. Идентичне униформе очигледно нису значиле и јединство студената, а лични интерес је био испред заједничког. Цео поменути извештај показује да је за већину београдских студената клуба *Словенски југ* пут у Италију био више туристичке него идеолошке природе. Лепоте Италије биле су изгледа привлачније од фашистичке доктрине.

Студенти су ипак нашли за потребно да се после повратка у Београд захвале италијанским домаћинима. То је учињено релативно брзо по повратку, 21. јула, док су утисци били још свежи. У писму на италијанском језику које је потписао Станоје Протић и које је предато посланству у Београду, помињу се пре свега министар Алфиери и „највећи човек актуелне епохе, вођа фашизма“.⁴⁶ На крају Протић подвлачи „искрено пријатељство“ између два народа и жељу за још ближом сарадњом у будућности. Занимљиво је да је писмо испред београдских студената потписао Протић а не Крмпотић, који је словио за шефа делегације и био онај који се обратио Мусолинију.

До озбиљније сарадње у наредном периоду ипак није дошло. Међу-државни односи почели су полако да се кваре. Помињано „искрено пријатељство“ напуштено је од стране у студентском писму високо хваљеног Мусолинија практично већ наредне године анексијом Албаније, без консултација са владом у Београду и наставком политике подршке усташком покрету. Студентско-партијска сарадња пратила је генералну линију спољне политике која је ишла од раста међусобног неповерења после пада Стојадиновића до отвореног сукоба у пролећа 1941. године.⁴⁷

⁴⁵ Исто, као људи који су стајали иза Мијатовића и његових поступака помињу се министар Тура Јанковић и директор агенције *Авала* Градимир Козомарић.

⁴⁶ АСЗ, 18. 7-140. Документ из посланства у Београду дана од 26. јула 1938. године заведен под бројем 4141.

⁴⁷ О промени италијанске политике после пада Стојадиновића видети: М. Bucarelli, *Mussolini e...*, 371–372; А. Breccia, *Jugoslavia 1939–1941, Diplomazia della neutralità*, Varese, 1978, 79–135.

Summary

Dr Bojan Simić

The Visits of the Students' Club of the Yugoslav Radical Community “Slavic South“ to Italy in 1938

Key words: *Yugoslavia, Italy, 1938, Yugoslav Radical Community, Slavic South, Milan Stojadinović*

After the rapprochement between the Kingdom of Yugoslavia and the fascist Italy during the second half of 1930s, intensive cooperation started, particularly during the government of Milan Stojadinovic (1935-1939). Part of that cooperation were students' delegations that visited Italy for free as guests of the Ministry of Propaganda and the Ministry of Foreign Affairs. During 1938 two delegations of students' club of the ruling Yugoslav Radical Community “Slavic South“ went to Italy. As the main goals of the visit of the Belgrade students were adduced getting acquainted with the experiences of their fascist colleagues in organization of the Party and the youth, and above all, in the struggle against communism. The students spent about a fortnight in the best known Italian cities such as Rome, Milan and Florence. One delegation was officially received by Mussolini himself. However, the results were not significant. One gets the impression that the stay in Italy for most youths of the governing party was rather a tourist than an ideological trip. It seems the beauty of Italy was more attractive than the fascist doctrine.